

Abraham Kuyper Lezing 2025

Sander Balkenende | Vrije Universiteit Amsterdam | 19 mei 2025

Tijdens mijn studie Antropologie werkte ik als drager bij begrafenissen. In de collegebanken leerde ik over exotische culturen. Over totems en traditie en veelkleurige folklore. Over sjamanen die op gloeiende kooltjes liepen in rituelen ver weg. En was ik vrij van de universiteit dan was mijn werkveld de begraafplaats dichtbij, waar ik drager was van allerlei mensen, die de laatste rituelen van het leven wild verschillend vormgaven.

In woelige tijden van verandering zoals dood en nieuw leven, bieden rituelen houvast en structuur. Het zijn veilige schuilplaatsen om even op adem te komen, als stapstenen in een kolkende rivier. Rituelen zijn de manier waarop de samenleving zich cultureel reproduceert. **Antoine de Saint-Exupéry** schreef: "Rituelen zijn in de tijd, wat een thuis in de ruimte is. We gaan van feest naar feest, en verjaardag naar verjaardag, zoals we lopen door ons ouderlijk huis, waar elke voetstap iets betekent". Als samengeperste expressies van cultuur zijn rituelen het onderzoeken waard. Roodgloeiend van betekenis, als afsnijweggetjes naar de kern. Wat tekent deze mensen?

Dan werden we bijvoorbeeld op Zorgvlied gevraagd een omweg naar het graf te nemen, zodat de boze geesten oma eindelijk zouden laten rusten. Dat was voor mij totaal wezensvreemd en vooral wild irrationeel. Maar tegelijkertijd opende dit ritueel mijn ogen voor onbewuste aannames: waarom nemen we toch, in hemelsnaam, uitgerekend de kortst mogelijke weg van de kerk naar het graf?

Eén begrafenis zal me altijd bijblijven: Die van een man zonder enige nabestaanden of geïnteresseerden. Dat raakte me. Ik weet nog hoe ik fantaseerde over zijn levensloop, die zo

in eenzaamheid als een nachtkaaars uitging. Misschien was hij ook wel zo'n zonderlinge stadse schreeuwer geweest, die anderen de stuipen op het lijf joeg.

Hoewel hij het nooit zou weten, kon ik nu wel iets voor hem betekenen. Want wij dragers kenden onze rol, in dit ritueel. We knikten naar de stadsdichter, die speciaal voor zulke **einzelgänger**s een gedicht ten gehore bracht. En onze handelingen kregen zo zonder publiek een andere, haast heilige glans. Linkervoet eerst. Eerbiedig lopen. Het zachtjes viëren van de touwen. Alsof we de algehele beschaafde samenleving de laatste eer bewezen. Voor één keer geen galgenhumor over het gewicht van de kist en de poppenkast van de nabestaanden. Voor één keer geen grappen die normaliter bittere noodzaak waren in de coping-mechanism-mix van pakjes kaarten en sigaretten. En voor één keer eerbiedwaardigheid, zonder die typisch postmoderne reflex van ontheiliging: Dat besmukte lachen om alles van waarde en iedereen die iets probeert.

En dat liet me niet los. Ik greep erop terug terwijl ik mijn scriptie schreef. Die ging over de Entzauberung der welt van socioloog Max Weber. Hij beschreef deze onttoverde wereld als ijzeren kooi, waarin moderniteit ons de oeroude betekenis en het mythische heeft ontnomen. We hebben waardenrationaliteit en traditionele betekenisoverdracht ingeruild voor bedrijfsmatige doelrationaliteit. In onze beeldenstorm wisselden we Abraham Kuypers houten schild van de maagd in de tuin om, voor het nieuwerwetse marketinglogo van de VU-Kip. Van soevereiniteit in eigen kring, naar amorfe onherkenbaarheid. Studenten organiseerden nog een wake voor de maagd.

We hebben traditionele vuren kaltgesteld. Afgerekend met God, traditie en rituelen, leven we in een koude, platgeorganiseerde, getemde wereld. Wat tekent ons nog?

Velen merkten op wat het ons kost. Simone Weil noemt het de ontworteling van onze ziel. Hartmut Rosa laakt onze haast en drang om over alles te beschikken. Byung Chul-Han ziet ons moederziel alleen “rondrijven in een zee van chaos, waarin we rituelen missen als ankers van het menselijk bestaan”. De hel van hetzelfde: Als we versmelten met de ander, ontkennen we onze eigen heiligheid en die van de ander: Zo maken we verbinding onmogelijk.

We hebben iets verloren, schreef ik. Vóór de onttovering hadden de nobele wilden hun magie en de religieuze heiligen hun roeping. Een ritueel verbond ons, en maakte een stam van een menigte. Doordat het ritueel ons oriënteerde op een gezamenlijk doel en de hoogste waarden in ons geheugen brandde, met symboliek die ons tribale brein direct verstaat. Maar alles wat nu rest in de vierkante wereld van moderne organisaties is een ijsskoude poolnacht van geestdodende calculatie...

Kortom: Ik was wijs geworden, afgestudeerd, en klaar om te werken op de Zuid-As.

En eenmaal op de Gustaf Mahlerlaan kreeg Weber inderdaad gelijk. Alleen kwam dat gelijk veel dichterbij dan ik had verwacht. Geheel tegen mijn plan in werd ik namelijk zelf onderdeel van het probleem.

Want ik zag inderdaad verschrompelende reorganisaties waarin mensen cijfertjes werden. Maar na een tijdje werkte ik daar zelf aan mee. Ik zat inderdaad in meetings over deliverables en KPI's in MTs vol borstkloppende Bokito's die groei en winst eisten. Maar na een paar deksels op mijn neus bond ik in. Ik zag inderdaad oeverloze chaos, micromanagement, en cynisme over betekenisloze missies, visies en kernwaarden.

Maar ik wist niets te doen. Jonge talentvolle starters stopten stillemetjes met werken in geestdodende bullshit jobs. Maar ik had geen oog meer voor ze, terwijl ik wegreed in mijn eigen ijzeren lease-kooi op wielen.

Na jarenlang tegenstribbelen begon ik ook te geloven dat menselijkheid en organisatie niet samengaan. Na een schoorvoetende start rende ik vol mee in de rattenrace.

Totdat een mentor me staande hield. Wat is er gebeurd, Sander? Ik draaide me half naar haar toe. Je kijkt uitgeblust, zei ze. Au. Jij was toch ooit van die verhalen en tradities en rituelen? Je rent hard, maar waar naartoe eigenlijk?

Wandel even rustig mee, zei ze. En tijdens het lopen vertelde ze over een oeroud Iers ritueel genaamd Grieshog, waarin men aan het einde van de dag roodgloeiende kooltjes van het haardvuur onder een laag as verbergt, om ze na de koude nacht bij het ochtendgloren vrij te vegen en een vuur te doen ontvlammen. Grieshog zei ze. Het is tijd voor licht in het duister, en waardevolle Grieshog.

Zucht. Dat klinkt allemaal hartstikke mooi verheven, zei ik. Maar ook veel te romantisch en traditioneel. Die tijd is geweest. Dat past niet meer op de Gustaf Mahlerlaan.

Ze bulderde van het lachen. Weet je dan niet dat het juist de componist Mahler was die van traditie een urgente opdracht maakte? Traditie, zei Mahler: dat is niet het aanbidden van as, maar het doorgeven van vuur...

Kijk eens goed om je heen op de Zuid-As, zei ze: Dan zie je toch talloze gloeiende voorbeeldjes van sluimerende medemenselijkheid? Wat kan je hier betekenen? Wat kan jij doen om die warme kooltjes van bezieling weer op te delven uit de as, en vuurtjes aan te wakkeren? Aanspreken wat latent aanwezig is, zodat mensen elkaar beter behandelen tijdens reorganisaties, houvast ervaren in een woelige tijd, menselijkheid kunnen terugbrengen in een

klotecultuur, en een dragende hand uitreiken naar einzelgängers?

Ik moest toegeven. Hoewel ik het nog net wist te verbergen, maakte dat verhaal me stiekem laaiend enthousiast. Ik sputterde halfslachtig tegen maar ze zette door: Joh Sander. Rij gewoon naar huis. Loop naar je boekenkast en lees je eigen scriptie nog eens terug. Misschien vind je daar iets dat je verder helpt. Praat erover met geliefden, en kom dan terug om door te spreken over wat je te doen staat.

OK. Ik reed naar huis, begon te lezen, en vond zowaar een antwoord. Diep in mijn literatuurlijst vond ik de antropoloog Claude Levi-Strauss, die 'het wilde denken' schreef: Een boek tégen rationalistisch ethnocentrisme, en vóór herwaardering van mythe, rituelen en traditie. Van de hoogmis tot de talking stick, van ceremonie, processie, voorouderverhalen en exotische lessen. Dat wilde denken is niet inferieur of superieur aan het getemde denken, maar het is ons wel wezensvreemd geworden.

Levi-Strauss doopte mij een 'Betekenaar'. We kunnen allemaal betekenaars zijn, zei hij. Maar dat vraagt wel ons wel om creatief terug te vallen op waardevolle tradities, rituelen, en verhalen. Om die te herkauwen en opnieuw op waarde te schatten voor de verbetering van het hier en nu. Dat kan alleen met een 'oudschierige' knutselaars-mindset: Niet alles hoeft nieuw te zijn of veel geld te kosten.

Hij zei: "De knutselaar is enthousiast over wat hij wil doen, maar hij heeft geen ongelimiteerd budget, dus zijn eerste stap is retrospectief: hij moet terugvallen op een reeds bestaande set instrumenten en materialen. Hij gaat in dialoog met al deze onsamenhangende voorwerpen die samen zijn schat vormen, om hun betekenis opnieuw te wegen, en er iets van te maken"...

Dat inzicht besprak ik met mijn geliefden. Wat hebben wij eigenlijk nog liggen, vroeg ik? Ze brachten mij verhalen en rituelen uit onze geschiedenis, en die verzamelde schat nam ik

mee terug naar mijn mentor. Ga het maar proberen, zei ze. En dat deed ik. Ik probeerde nieuwe werkvormen in boardrooms en op de werkvloer. Dat werd mijn ambachtelijke spel. Begeleiding van vuilnismannen en baggeraars, leraressen en zorgprofessionals, oprichters, bankiers, directeurs en commissarissen. Leiders en leden. Samen zoeken in hun eigen cultuur, naar hoopgevende symbolen en verhalen in de onrust, rituelen als houvast in de chaos. Wat hebben we al in handen, wat tekent ons, wat kunnen we nu betekenen voor de ander?

Ik leerde gaandeweg dat betekenaars niet hoeven te kiezen tussen woorden en daden. Dat een ritueel niet groots en meeslepend hoeft te zijn. Een kleine daad kan duizend woorden spreken. Ik leerde over '**zeichenhandlungen**' met heilige glans en profetische kracht: Rosa Parks die blijft zitten in de bus. Berlijners die de muur beklimmen. Jan Terlouw's touwtje uit de brievenbus. 100.000 mensen die een rode lijn vormden. Kuyper die het schild van de maagd ontleende aan een koperen munt uit 1574, het jaar van het Leids ontzet en onze ontworsteling van despotisme tot vrijheid. Paus Franciscus die dienstbaar de voeten waste van twaalf vrouwelijke gevangenen. Onberekenende zelfopoffering.

Met welke rituele handeling kan je hogere waarden aanwakken in jezelf en anderen? Van welke waarde krijg jij fonkelende ogen? Wild denken is terugvallen op oude of verre lessen, ermee spelen, en ze toetsend en knutselend spontaan vertalen naar vandaag en nu, om urgente uitdagingen aan te pakken.

Zo'n oude les met urgentie is bijvoorbeeld dat je de hoeken van het veld niet moet maaien. Laat koren staan voor de arme en de vreemdeling. Medemenselijkheid bestaat bij gratie van bloeiende bermen in ons werkveld. De maagd is veilig beschermd én vrij om haarzelf te zijn in de tuin. Muren beschermen speelplaatsen. Offer

10 procent van je productiviteit, zodat je in de rafelranden van de dag rust en aandacht kan hebben voor je collega.

Zo schaaft het wilde denken de scherpe randjes van doeltreffendheid. Val terug op het jubeljaar of de walkabout, steek kaarsen aan, leg de eerste steen bij de start van een programma, vier het eind met bloemen en een speech uit het hart.

En als je postmoderne medemens je uitlacht om die wildvreemde poppenkast, dan lach je gewoon mee. Je hebt je vijanden lief en smokkelt betekenisvolle interventies binnen in de normale mix van deliverables. Want jij weet wat het voor mensen kan betekenen.

Als betekenaar besef je dat alle handelingen de potentiële glans van waardenoverdracht dragen. Van vrede, vreugde, vrijheid, recht, verstand, matiging, standvastigheid, geloof, hoop of dienstbaarheid.

George Elliott schreef in *The Waste Land*: "...Want het groeiende goede in de wereld berust deels op daden zonder naam; en dat het lot ons milder treft dan het had kunnen doen, danken wij ten dele aan hen die trouw een verborgen leven leefden – en rusten in graven zonder bezoek."

En als je niemand ziet om aan over te dragen. Denk dan aan Griesvogel. Dan dek je jouw kooltjes gewoon liefdevol toe met as. Zodat iemand ze ooit kan herontdekken, zich eraan kan warmen, en misschien zelfs over de kooltjes kan wandelen als stapstenen in een kolkende toekomsttrivier.

Wie weet wordt dat zelfs ooit een vurige traditie.

Je weet maar nooit hoe het allemaal uitwerkt.

Sander Balkenende,

Amsterdam 19 mei 2025

sander@waardenkracht.nl